

УДК 336.762(477)

Слободяник А.М.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри біржової діяльності і торгівлі
Національного університету біоресурсів і природокористування України

АКТУАЛЬНІСТЬ БІРЖОВОГО РИНКУ: УКРАЇНСЬКИЙ АСПЕКТ

ACTUALITY OF THE EXCHANGE MARKET: UKRAINIAN ASPECTS

АНОТАЦІЯ

У статті теоретично доведено, що метою та основним завданням біржі є не одержання прибутку, а створення таких умов для торгівлі, які дають змогу одержувати значні прибутки учасникам біржової торгівлі, які переважно є членами біржі, за рахунок скорочення надлишків під час закупівлі і продажу товарів, прискорення обігу капіталу, страхування від несприятливих змін. Аргументовано, що на біржових торгах ціна формується під впливом конкурентних дій покупців і продавців однорідних товарів, тому реально відображає фактичний стан ринку та є його індикатором. Зроблено висновок, що біржова діяльність для України є досить новим і нерозвіданим інструментом стабілізації економічних процесів.

Ключові слова: товарна біржа, фондова біржа, акції, фінансові інструменти, ф'ючерси, опціони, активи, депозитарій, клірингова палата, фондові індекси, облігації.

АННОТАЦИЯ

В статье теоретически доказано, что целью и основной задачей биржи является не получение прибыли, а создание таких условий для торговли, которые позволяют получать значительные прибыли участникам биржевой торговли, преимущественно являющимся членами биржи, за счет сокращения излишков при закупке и продаже товаров, ускорение оборота капитала, страхование от неблагоприятных изменений. Аргументировано, что на биржевых торгах цена формируется под влиянием конкурентных действий покупателей и продавцов однородных товаров, поэтому реально отражает фактическое состояние рынка и является его индикатором. Сделан вывод, что биржевая деятельность для Украины является достаточно новым и неизведанным инструментом стабилизации экономических процессов.

Ключевые слова: товарная биржа, фондовая биржа, акции, финансовые инструменты, фьючерсы, опционы, активы, депозитарий, клиринговая палата, фондовые индексы, облигации.

ANNOTATION

In the article it is theoretically proved that the purpose and main task of the exchange is not profit, but the creation of such conditions for trade, which make it possible to obtain significant profits to the members of the stock exchange, which are mainly members of the exchange, due to the reduction of surpluses in the purchase and sale of goods, acceleration of capital turnover, insurance against adverse changes. It is argued that, at the exchange trades price is formed under the influence of competitive actions of buyers and sellers of homogeneous goods, therefore actually reflects the actual state of the market and is its indicator. It is concluded that stock exchange activity for Ukraine is a fairly new and undisclosed instrument for stabilizing economic processes.

Keywords: commodity exchange, stock exchange, stocks, financial instruments, futures, options, assets, depository, clearing house, stock indices, bonds.

Постановка проблеми. В умовах переходу ринкових відносин України на новий рівень, який передбачає стрімкий розвиток міжнародних економічних зв'язків з індустріально розвинутими країнами світу, великого значення набувають проблеми більш суттєвого захисту майнових і фінансових інтересів суб'єктів ринку.

Особливої значущості набуває фінансова діяльність біржових організацій. Ефективне функціонування ринку біржових послуг є одним з основних чинників розвитку вітчизняної економіки. Водночас для успішного вирішення поставлених перед українським суспільством завдань в економічній сфері ключове значення має формування ефективних механізмів включення органів регулювання в систему біржових зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток біржової торгівлі цінними паперами, методи їх оцінки та торгівлі тривалий час є предметом вивчення багатьох дослідників. Серед них виділяються праці зарубіжних авторів: Б. Грекхема, М. Грем, Ф. Фаббоці, Д. Швагера, В. Баффета, Ч. Доу, В. О'Ніла, П. Пейтел Д. Лівемор. Актуальність дослідження біржового ринку для вдосконалення системи регулювання його функціонування в умовах глобалізації зростає через посилення конкурентної боротьби бірж за капітал інвесторів та акціонерів. Розвиток біржової справи в Україні досліджували такі вітчизняні науковці, як О.М. Сохацька, О.М. Шпичак, В.П. Ситник, В.П. Горьовий, М.В. Протасов, Г.О. Шевченко, П.І. Гайдучський, Б. Губський, Г.Ю. Міщук, Ю.П. Воскобійник, О.О. Рябченко та ін.

Мета статті полягає у вивченні теоретичних та практичних аспектів функціонування біржового ринку України та формуванні пропозицій щодо вдосконалення системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожний товарний ринок є складною динамічною системою, яка підпадає під постійні коливання і де присутня велика кількість учасників. Саме завдяки наявності на біржовому ринку великої кількості учасників він є ефективним і сприяє тому, щоб товар потрапив від виробника до споживача найшвидше і за найкращими цінами, забезпечуючи повноцінний перерозподіл товарів.

Учасники біржової торгівлі можуть проводити між собою будь-які операції з приводу купівлі-продажу біржового активу.

Торгівля, що здійснюється на біржі, або біржова торгівля, на відміну від будь-яких інших видів торгівлі торгової діяльності має такі основні риси [1]:

– приуроченість до певного місця і часу, тобто біржова торгівля проводиться тільки в

спеціально відведеному для цього процесу місці і тільки в установлені години роботи біржі;

– підпорядкованість установленим правилам біржової торгівлі: кожна біржа виробляє свої правила торгівлі, і всі учасники торгівлі повинні дотримуватися цих правил;

– публічність, тобто біржова торгівля ведеться в присутності всіх членів біржі з їх відома;

– гласність, тобто результати біржової торгівлі є відкритими для широкої публіки, відомості про них надходять в суспільство через ЗМІ;

– регульованість із боку держави і громадськості; держава через свої законодавчі і нормативні акти встановлює правила, відповідно до яких біржі будують свою діяльність;

– концентрація попиту і пропозиції по товарах, що реалізуються на біржі, оскільки біржа – це найкраще місце, де легко можна знайти покупця на товар, що продається, або продавця необхідного товару. На цій основі складаються біржові (ринкові) ціни.

Організаційна структура біржового ринку та його основних учасників представлена на рисунку 1.

Таким чином, основними структурними елементами біржового ринку є [2]:

– інформаційно-правова база;

– біржовий ринок із його учасниками, видами контрактів;

– біржова інфраструктура.

До основних елементів інфраструктури біржового ринку належать:

– товарна біржа, яка забезпечує організацію і проведення біржових торгів деривативами;

– клірингова палата, яка є фінансовим інститутом, до основних обов'язків якого входить забезпечення розрахунково-клірингових послуг для основних учасників даного ринку;

– біржові ліцензовані склади, які забезпечують зберігання і трансферт товарних потоків. Основною умовою їх ефективної діяльності є ознака локалізації, яка має відповідати оптимальним вимогам учасників щодо найбільш вигідних районів розміщення та транспортування;

– інформаційно-правове поле, основними складовими елементами якого є цілісна база законодавчо-правового регулювання та розвинутий економічно-інформаційний простір;

– інститут посередницьких структур – це категорія учасників, яка диференціюється на професійних та непрофесійних учасників.

До першої групи належать брокерські і дилерські контори, а також учасники, безпосередньо задіяні у здійсненні операцій на товарних біржах. Усі інші – непрофесійні учасники.

Важливим при цьому є також поділ учасників залежно від цілей застосування деривативних інструментів на:

– хеджерів – учасників ринку, які використовують деривативи для страхування від цінних ризиків, пов'язаних з угодами на спотовому ринку;

– спекулянтів – учасників біржової торгівлі, які прагнуть отримати прибутки від гри на біржових цінних і курсових різницях,

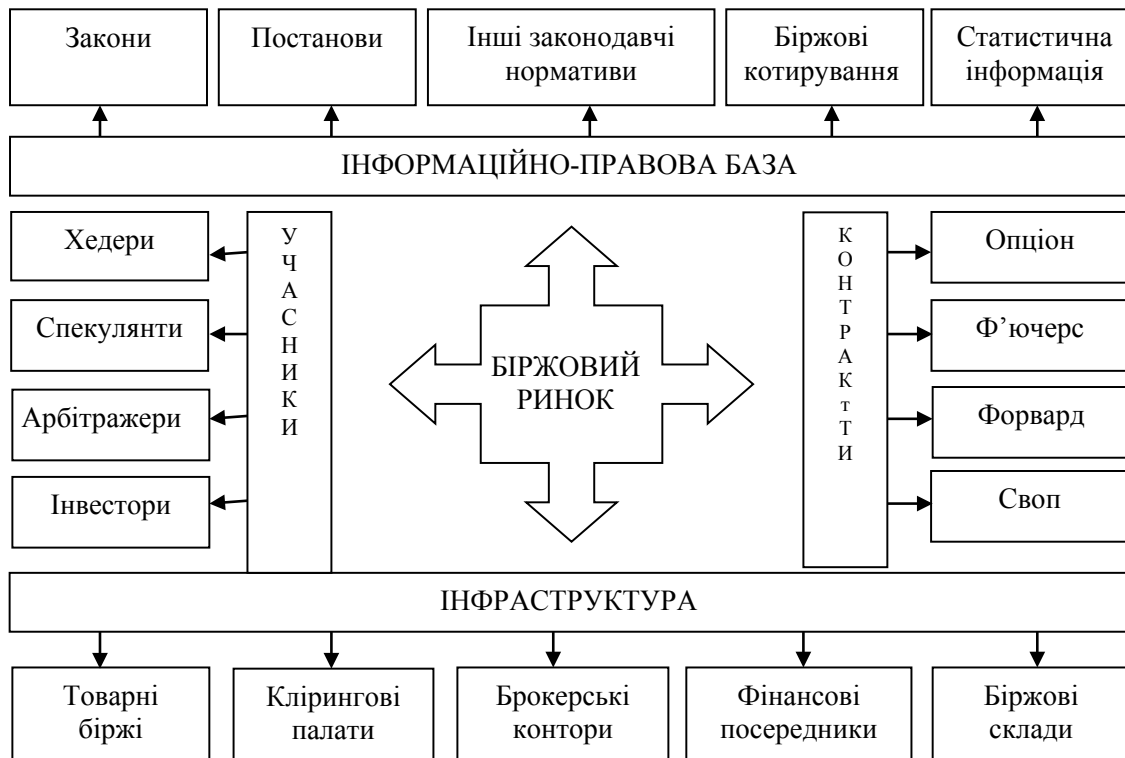

Рис. 1. Організаційна структура біржового ринку

що виникають на біржових торгах у часі і просторі;

– арбітражерів – учасників, які одержують прибутки від одночасної купівлі-продажу одних і тих самих деривативів на різних біржах і спотових ринках, якщо на них спостерігаються різні ціни;

– інвесторів, які використовують інструменти ринку деривативів у своїх стратегіях портфельного менеджменту. На західних ринках деривативів до цієї групи учасників належать інвестиційні, страхові фонди, банки, а також інші фінансові установи.

Стан функціонування і розвитку усіх вищезазначених сегментів організаційної структури біржового ринку прямо відображає як ступінь розвиненості біржової інфраструктури, так і рівень ліквідності біржової торгівлі в Україні, а також визначає поточний кон'юнктурний стан і перспективи розвитку біржової торгівлі товарами та фінансовими деривативами та її відповідність наявним потребам суб'єктів ринку.

Біржова торгівля є універсальним механізмом ринкової організації, масштабом використання якого можна вимірювати стан розвитку економіки країни [3, с. 6].

У сучасних умовах біржовий ринок виконує роль одного з інструментів, покликаних регулювати рух капіталів і забезпечувати їх вільне переміщення з однієї галузі економіки в іншу.

Біржовий ринок, увібравши риси всіх попередніх форм оптової торгівлі, слугує для полегшення процесу торгівлі, створення ефективного механізму укладання торгових угод, а також для захисту інтересів як продавців, так і покупців від несприятливих змін цін.

Таким чином, біржовий ринок являє собою один із видів організованого ринку, який функціонує у визначеному місці, за єдиними законодавчо встановленими правилами та нормами, де здійснюють торговельні операції брокери та брокерські контори для одержання прибутку.

Роль біржового ринку пояснюється через виконання ним соціально-економічних функцій. До класичних функцій біржового ринку належать:

– управління ціновими ризиками (хеджування);

– забезпечення прозорості процесу ціноутворення через концентрацію й збалансування попиту та пропозиції у часі і просторі;

– спекулятивна функція;

– поширення економічної інформації;

– а останнім часом, відповідно до вимог сучасних умов конкурентного розвитку біржової індустрії, науковці і практики почали виділяти як функцію інженерію нових видів товарних деривативів.

Зокрема, функціональне призначення біржового ринку на мікроекономічному рівні забезпечується через виконання ним таких основних організаційно-економічних функцій, як [4, с. 123]:

– трансферт цінових ризиків;

– прозорість ціноутворення;

– перерозподіл товарних і фінансових потоків у часі і просторі;

– прогнозування майбутньої цінової кон'юнктури на товарних ринках;

– доступність кредитних ресурсів;

– контроль і відшкодування витрат на зберігання.

Роль біржового ринку неможливо переоцінити через специфічні функції, які він виконує. На основі узагальнення поглядів більшості науковців та практиків запропоновано схему функціонального призначення біржового ринку в умовах становлення ринкових відносин (рис. 2).

Відповідно до запропонованої схеми, спостерігається функціональний вплив біржового ринку на розвиток і становлення економічних відносин у країні як на макро-, так і на мікроекономічному рівні, поєднуючи як ринкові, так і державні важелі регулювання.

Біржовий ринок також виконує такі допоміжні функції, як:

– організація біржових торгів;

– забезпечення клірингу та біржового арбітражу;

– біржова інженерія нових інструментів і технологій;

– науково-просвітницька діяльність професійних та непрофесійних учасників біржової торгівлі.

Виходячи з вищезазначеного, біржовий ринок покликаний виконувати такі загально-економічні функції, як підвищення конкурентоспроможності учасників біржової торгівлі та їх клієнтів; стабілізація товарних та фінансових ринків.

У зв'язку з тим, що в сучасних умовах біржовий ринок є міжнародним, координація зусиль із використання його інструментів відбувається усіма країнами і міжнародними організаціями, адже на макроекономічному рівні призначення біржового ринку зводиться до встановлення макроекономічної рівноваги, забезпечення економічної безпеки країни, інтеграції у світовий економічний простір, впливу на формування світового ціноутворення, залучення світового спекулятивного капіталу [5, с. 172].

Отже, створення цього сегмента в країні стає доцільним, ураховуючи те, що завдяки своєму багатофункціональному призначенню він покликаний створити передумови для ефективного функціонування економічної системи.

Вивчення ролі та значення біржового ринку в економічній системі вимагає також аналізу його організаційної структури, тобто елементів, з яких він складається, і напрямів їх взаємодії. Для цього слід розглядати біржовий ринок як складне системне утворення, яке має надзвичайно багату організаційну структуру.

Головною метою функціонування товарних бірж в Україні є створення цивілізованих

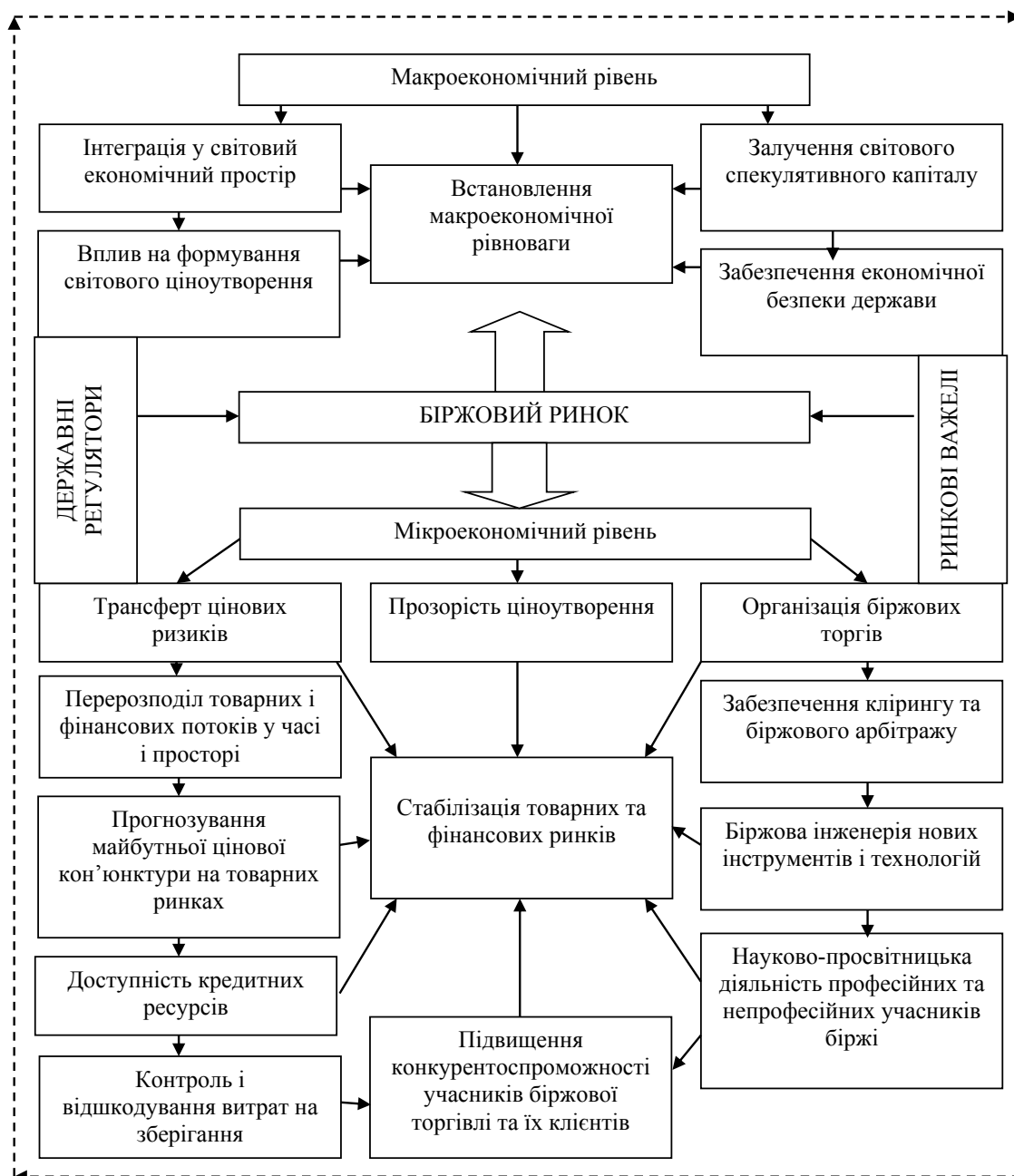

Рис. 2. Схема функціонального призначення біржового ринку

умов для економічних відносин між виробниками і споживачами товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках, тому біржа як організація не є стороною в угодах купівлі-продажу, а створює сприятливе середовище для ведення комерційної діяльності. Відповідно до вітчизняного законодавства, товарна біржа є неприбутковою організацією та не займається комерційним посередництвом [6]. Участь у біржових торгах беруть господарюючі суб'єкти, які пройшли процедуру акредитації та отримали статус члена біржі. Вони можуть представляти власні інтереси з купівлі-продажу товарів та виконувати доручення своїх клієнтів.

До основних функцій біржі належить, по-перше, концентрація попиту і пропози-

ції в одному місці. На торгах зосереджуються покупці та продавці однорідних видів товарів, зацікавлені в укладенні угод, які укладаються за принципом рівноправності учасників торгів, застосування вільних (ринкових) цін, публічного проведення біржових торгів.

По-друге, формування ринкових цін, оскільки тільки під час конкурентних торгів визначається реальна вартість товару. Цим біржова ціна відрізняється від договірних цін позабіржового ринку. На біржових торгах ціна формується під впливом конкурентних дій покупців і продавців однорідних товарів, тому реально відображає фактичний стан ринку та є його індикатором. Своєю чергою, договірна ціна визначається двома особами – продавцем і

покупцем товару та не завжди відображає ситуацію на ринку.

По-третє, розповсюдження інформації про кон'юнктуру біржового ринку всім зацікавленим суб'єктам господарської діяльності. Немає різниці, реалізується продукція на біржі чи збувається на позабіржовому ринку – суб'єкти договірних відносин мають знати біржову ціну, відповідно до якої самостійно визначати вартість власного товару.

Необхідно зазначити, що ефективність біржового ринку залежить від того, наскільки збалансовані його функціональні підсистеми. Організатори та регулятори ринку мають можливість впливати на них, активізуючи або блокуючи функції, що виконуються, і, таким чином, регулювати темп розвитку біржового ринку.

Єдність рішень, які приймають організатори та регулятори біржового ринку, їхня послідовність і погодженість забезпечуються певними принципами біржової торгівлі, що сприяє повнішій реалізації потенційних переваг організованого ринку. Своєю єдністю принципи утворюють систему загальних правил організації, функціонування та регулювання ринку, яка відображує об'єктивну логіку становлення й подальшого розвитку біржового ринку.

Аналіз вітчизняного і світового досвіду розвитку біржового ринку дав змогу виділити п'ять основних принципів:

1. Принцип соціально-економічної значимості. Цей принцип зобов'язує організаторів ринку до того, щоб нормативно-правова база, технології, інститути й фінансові потоки на біржовому ринку працювали не тільки на користь професійних учасників, а й сприяли вирішенню макроекономічних завдань, які мають пріоритетне значення для суспільства.

2. Принцип інформаційної прозорості ринку. Передбачає розроблення єдиних правил проведення біржових угод і операцій. Стандарти та норми поведінки професійних учасників розробляються на основі спеціальних нормативних актів, що регулюють ринок. Нормативна база надає можливість відбору й ліцензування професійних учасників ринку; розкриття інформації про основних емітентів, значних інвесторів та учасників ринку; встановлення жорсткого контролю над дотриманням законодавчих норм і правил проведення операцій на біржовому ринку.

3. Принцип технологічності. Одним із найважливіших результатів конкуренції на фінансовому ринку в цілому й на біржовому ринку зокрема є впровадження в практику біржової торгівлі прогресивних технологічних рішень, наприклад автоматизованого програмно-технічного комплексу, який забезпечує бездокументарний спосіб укладання угод. При цьому гарантується персональна відповідальність за прийняті рішення.

4. Принцип універсальності. Вдосконалення програмно-технічного комплексу та використання модифікованих версій програмного забезпечення дає змогу здійснювати торгівлю різними похідними цінними паперами, забезпечити депозитарне обслуговування учасників торгів, здійснювати кліринг і розрахунки за результатами угод, надає можливість установлення зв'язків і взаємодії між віддаленими учасниками торгів.

5. Гарантування розрахунків. Найбільшою перевагою цивілізованого ринку є своєчасне та чітке виконання зобов'язань за всіма угодами й операціями, що забезпечує високу довіру до системи біржової торгівлі з боку її учасників та їх інвесторів.

У цілому сформульовані принципи організації біржового ринку утворюють єдину систему, взаємно доповнюючи один одного, та відповідають сучасному етапу становлення ринку.

Біржовий ринок являє собою один із видів організованого ринку, який функціонує у визначеному місці, за єдиними законодавчо встановленими правилами та нормами, де здійснюють торговельні операції брокери та брокерські контори для одержання прибутку.

Таким чином, біржовий ринок, а, відповідно, і біржі – це класичний інститут ринкової економіки, який формує оптовий ринок товарів чи фінансових інструментів і має організаційну, економічну й юридичну (правову) основу. Проте до нинішнього рівня біржовий ринок розвивався еволюційним шляхом. Сучасні товарні біржі мають понад п'ятивікову історію. У своєму розвитку вони пройшли низку етапів – від звичайних форм оптового до сучасного ринку інструментів фінансової інженерії, у процесі яких змінювалися характер угод, їх економічна сутність та організаційна структура.

Висновки. В Україні тривалий час здійснювалися операції з форвардними контрактами, які є етапом у переході до ф'ючерсно-опціонних, але через низьку дисципліну виконання, зловживання та нестабільність у зовнішньоекономічній і фінансовій політиці тепер такі контракти практично не укладаються.

Набагато більше нерозв'язаних питань на сировинних ринках України, у тому числі найважливіших для нашої країни аграрно-сировинному та енергетичному, серед яких можна виділити такі, як відсутність чіткого структуривання цих ринків на поточний і строковий із позиції державної політики; відсутність нормативно-законодавчої підтримки чинних агропромислових бірж та їх узгодженої діяльності з галузевими міністерствами, натомість ними створюються власні відомчі біржі; відсутність на аграрно-сировинному ринку інфраструктурних інститутів, таких як приватні елеватори, оскільки це продовжує тривалість перевезень урожаю від лану до державних елеваторів, а від сховища до покупців, тому поточний ринок може функціонувати лише теоретично.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Машлій Г. Проблеми підвищення ефективності біржової торгівлі в Україні / Г. Машлій // Вісник ТДТУ. Серія «Економіка». – 2016. – № 1. – С. 170–172.
2. Збарський В.К. Біржі і біржова діяльність: їх роль та призначення в становленні ринкової економіки : [курс лекцій для системи післядип. навч. сільськогосп. Кадрів] / В.К. Збарський. – Київ, 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://works.tarefer.ru/11/100005/index.html>.
3. Науменкова С.В. Нові тенденції в механізмі регулювання фінансового сектору / С.В. Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 12. – С. 4–11.
4. Самофалов П.П. Загальні аспекти розвитку біржової діяльності в Україні / П.П. Самофалов // Держава та регіони. Серія «Економіка і підприємництво». – 2014. – № 6. – С. 122–126.
5. Мацкевич Я.М. Роль біржової діяльності у розвитку інфраструктури регіональної торгівлі сільськогосподарською продукцією / Я.М. Мацкевич // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 6. – С. 177–182.
6. Гайдуцький П. Аграрна реформа Л.Д. Кучми в Україні / П. Гайдуцький. – К. : Інформаційні системи, 2015. – 447 с.